

**EXPOZIȚIE EVENIMENT LA MNIR.
ROMÂNIA - CIVILIZAȚII SUPRAPUSE.
SECȚIUNEA DE MANUSCRISE ȘI TIPĂRITURI**

GINEL LAZĂR
eugeniulazar@yahoo.fr
Muzeul Național de Istorie – București

**A REMARKABLE EXHIBITION AT THE NATIONAL HISTORY MUSEUM
OF ROMANIA. ROMANIA – OVERLAPPING CIVILIZATIONS.
THE "MANUSCRIPTS AND PRINTINGS SECTION"**

ABSTRACT

The exhibition Romania – Overlapping civilizations brings together exceptional archaeological and historical artefacts from the collections of the National History Museum of Romania and other related institutions in the Romanian space. The exhibition shows the evolution of the prehistoric, antique and medieval civilizations which succeeded themselves on the current territory of Romania.

This study presents the ten masterpieces (five manuscripts, one Slavonic donation act, three old printings and a bookbinding) which can be admired in the medieval section of the exhibition and which illustrate the artistic and cultural qualities and the original traits of the medieval Romanian spirit. These cultural goods belong to the National History Museum of Romania and the National Museum of Romanian Literature.

Keywords: *Romania – Overlapping civilizations, The "Manuscripts and Printings Section", the ten masterpieces, five manuscripts, one Slavonic donation act, three old printings, a bookbinding, National History Museum of Romania, National Museum of Romanian Literature.*

Expoziția *România – civilizații suprapuse* strânge laolaltă artefacte arheologice și istorice de excepție din colecțiile Muzeului Național de Istorie a României (MNIR) și ale altor instituții de profil din spațiul românesc¹. Expoziția ilustrează

¹ Instituțiile muzeale partenere sunt: Muzeul Național al Literaturii Române (București), Muzeul Național Brukenthal (Sibiu), Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (Cluj Napoca), Muzeul de Artă (Cluj Napoca), Complexul Muzeal Național "Moldova" (Iași), Muzeul Național al Banatului (Timișoara), Muzeul de Istorie Națională și Arheologie (Constanța), Institutul de Cercetări Eco-Muzeale "Gavrilă Simion" (Tulcea), Muzeul Bucovinei (Suceava), Complexul Național Muzeal "Curtea Domnească" (Târgoviște), Muzeul Județean Mureș (Târgu Mureș), Muzeul Civilizației Dacice și Romane (Deva), Muzeul Județean Satu Mare, Muzeul Național Secuiesc (Sfântu Gheorghe), Muzeul Civilizației Gumelnița (Oltenița), Muzeul Regiunii Porților de Fier (Drobeta Turnu-Severin), Muzeul Județean "Ștefan cel Mare" (Vaslui), Complexul Muzeal "Iulian Antonescu" (Bacău), Muzeul Județean Botoșani, Muzeul Județean Teleorman (Alexandria), Muzeul Județean Maramureș (Baia Mare), Muzeul Romanaților (Caracal), Muzeul Județean Argeș

evoluția civilizațiilor preistorice, antice și medievale care s-au succedat pe teritoriul actual al României.

Proiectul expozițional, inițiat de MNIR în urmă cu trei ani, s-a concretizat în inaugurarea a două expoziții temporare de anvergură, una internațională, denumită *Comorile României*, itinerată în China², și o alta, națională, *România – civilizații suprapuse*³.

Studiul prezent cuprinde o prezentare a celor 10 capodopere (cinci manuscrise, un hrisev slavon de danie, trei tipărituri vechi și o ferecătură) ale secțiunii medievale a expoziției *România – civilizații suprapuse*, care ilustrează calitățile culturalo-artistice și trăsăturile originale ale spiritului românesc medieval. Bunurile culturale aparțin Muzeului Național de Istorie a României și Muzeului Național al Literaturii Române (MNLR). Totodată, prezentarea operelor artistice, trebuie însoțită de o prealabilă cuprindere tematică, astfel încât cititorul să aibă o cât mai bună perspectivă asupra contextului istoric și cultural. Prezentarea celor 10 capodopere va fi conformă cu cronologia și ordinea etalării în secțiunea expoziției. Din economie de spațiu, dar și datorită faptului că cele mai multe din aceste valori de patrimoniu ale MNIR au mai fost publicate în seria *Capodopere din patrimoniul MNIR*, am ales să nu prezentăm și datele tehnice sau rezultatele investigațiilor fizico-chimice, rezumându-ne la informații sugestive și succinte.

Context istorico-cultural

Manuscrisele vechi sunt opere caligrafiate, în genere, pe file de pergament de vițel, oaie sau capră, cu conținut religios sau laic și împodobite cu varii elemente decorative (frontispicii, litere ornate, viniere, chenare, reprezentări simbolice și figurative, monocrome sau policrome), cunoscute sub numele de miniaturi. Termenul este derivat din denumirea oxidului roșu de plumb, numit miniu, folosit pentru început la executarea acestor decorațiuni. Pentru a rezista patinei timpului și altor factori de degradare, manuscrisele erau legate în scoarțe de lemn, îmbrăcate în catifea, în piele sau în plăci de metale prețioase, decorate la rândul lor – prin ștanțare, gravare, cizelare sau ciocănire –, cu diferite motive ornamentale, geometrice și vegetale, cu scene religioase și figuri de sfinți, cu scurte inscripții liturgice sau votive, cu încrus-

(Pitești), Muzeul Banatului Montan (Reșița), Muzeul Județean de Istorie și Artă Sălaj (Zalău).

² Expoziția *Comorile României* a fost itinerată în două orașe din China. În perioada 27 ianuarie - 5 mai la Beijing, la Muzeul Național al Chinei, iar în perioada 5 iunie - 5 august la Chengdu, la Muzeul Provinciei Sichuan. Impactul capodoperelor românești asupra publicului a fost unul de succes. Specialiștii chinezi au fost impresionați de ceramica de tip *Cucuteni*, care este asemănătoare cu a lor, dar din nefericire pentru ei a noastră este mult mai veche. De asemenea, li s-a mai părut interesant *cazanul scitic*, deoarece este un tip de vas care se găsește și la ei, și care poate fi atribuit mai multor țări de-a lungul drumului mătăsii. Vizitatorii chinezi au fost încântați de piesele medievale, deoarece sunt dintr-o altă cultură, străină de a lor (vezi catalogul expoziției *Comorile României în China*, editat de MNIR, tipărit în limba chineză de către Muzeul Național al Chinei, Beijing, 2016).

³ [www.mnir.ro/ Expoziții și Evenimente/ România – Civilizații suprapuse](http://www.mnir.ro/Expoziții%20și%20Evenimente/România%20-%20Civilizații%20suprapuse) (22 iunie-31 decembrie 2016).

tații de emailuri și pietre scumpe. Lucrate astfel, aceste ferecături dobândeau ele însele atributele unor autentice opere de artă⁴.

Caligrafierea manuscriselor trebuie localizată în special în Țara Românească și în Moldova, sporadic în Transilvania, fiind în raport direct cu procesul de organizare a bisericii românești și cu apariția primelor așezăminte mănăstirești, care nu numai că le-au reclamat necesitatea, dar le-au înlesnit și execuția, înființând pe lângă ele acele scriptorii în care se desfășurau copierea și minierea lor de către diecii sau monahii special pregătiți în acest scop⁵. În secolele XV-XVI asistăm la marea înflorire a miniaturii, mai cu seamă în Moldova, unde se cristalizează un stil cu puternice trăsături autohtone, în ambianța unei dezvoltări generale fără precedent a culturii și artei românești din această provincie istorică a țării noastre, dezvoltare marcată special de epoca lui Ștefan cel Mare (1457-1504). Bazele acestui stil au fost așezate la mănăstirea Neamț, în prima jumătate a secolului al XV-lea, de către marele caligraf și miniaturist Gavril Uric, ale cărui opere devin modele pentru urmași, pregătind astfel strălucita înflorire pe care o vor cunoaște manuscrisele miniaturate și ferecate în epoca lui Ștefan cel Mare și în secolul următor morții sale, având ca centre de prim rang mănăstirile Putna și Neamț, prestigios reprezentate de meșteri deosebit de înzestrați, ca Anastasie, Nicodim, Casian, Teodor Mărășescul, Spiridon, Paladie, Pahomie, Filip, Chiriac, Ghervasie și alții⁶.

Documentele emise de cancelariile domnești din Țara Românească și Moldova sau de cancelaria Principatului Transilvaniei, erau redactate pe pergament (vițel, capră, oaie) sau hârtie specifică (constituită din deșeuri textile), scrise cu cerneală neagră (fero-galică) sau colorată, în special roșie (chinovar) și verde. În anumite cazuri titlulatura domnească (princiară) sau anumite elemente speciale din text erau caligrafiate cu slove aurii. Frontispiciile, inițialele, iconografiile creștine și încheierea documentelor făceau obiectul unor execuții artistice, de natură miniaturală. Documentele de cancelarie purtau elemente de autentificare precum semnătura domnului (principelui) și pecetea din ceară roșie a țării, atârnată cu șnur policrom de plicatură. Fixarea peceții domnești (princiare) îi revenea șefului sau responsabilului de cancelarie, care putea fi marele logofăt sau primul cancelar. De cele mai multe ori, diecii, uricii și grămăticii își treceau numele la sfârșitul actului oficial, înainte de menționarea locului de emitere (cetate de scaun sau reședință temporară) și de specificarea datării (an, lună, zi). Din acest motiv, actele de cancelarie cu peceți atârinate și miniaturi, reprezintă un interes aparte, atât pentru valoarea lor artistică, cât și pentru studiul paleografic sau heraldic. Documentele conțin însemnări marginale târzii, efectuate pe verso, în limba documentului⁷ sau de altă redacție,

⁴ G. Lazăr, *Tetraevanghelul ieromonahului Spiridon*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2012, p. 46.

⁵ Lucia Djamo-Diaconiță, *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIV-XV*, București, 1971, p. 7.

⁶ Emil Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, extras din "Cercetări literare", V, București, 1943, p. 107-209, 221-222; *Istoria literaturii române, I. Folclorul. Literatură română în perioada feudală (1400-1780)* (în continuare, *Istoria literaturii române, I*), București, Editura Academiei RPR, 1964, p. 247.

⁷ Pentru lămurirea conceptului de redacție slavonă românească, cât și impactul asupra mediilor culturale românești, vezi și Lucia Djamo-Diaconiță, *op. cit.*, p. 7-17.

ajutându-ne la deslușirea contextului istoric și la sporirea calității demersului științific⁸.

Apariția tiparului a permis răspândirea învățaturii creștine prin intermediul cărții de cult tipărite⁹. Tipărițiile au facilitat unitatea lingvistică a românilor, conducând la apariția limbii române literare¹⁰.

În cele mai multe cazuri, manuscrisele și cărțile vechi tipărite erau înfrumusețate cu ferecături din metal prețios, realizate la comandă în atelierele săsești din Brașov, Sibiu și Bistrița. Informațiile documentare relevă un număr însemnat de meșteri sași care au lucrat pentru clientela din Țările Române extracarpatice, în special pentru domnitori sau boieri. Artiștii își lăsau pe ferecătură o mică marcă cu inițialele lor într-un scut (model transilvănean). În genere, artiștii sau zlătarii din Moldova sau Țara Românească sunt amintiți în însemnările de la sfârșitul manuscriselor (excipit sau colofon). Mențiunile documentare sunt sporadice în legătură cu meșterii din Moldova sau Țara Românească. Ei existau în mediul orășenesc de curte și în marile centre artistice mănăstirești. În unele cazuri sunt atestați în organizații de tipul breslelor, așa cum era cazul cu zlătarii bulgari proveniți de la sudul Dunării și care au constituit bresle în Târgoviște și București¹¹.

În timpul domniei lui Matei Basarab (1632-1654), s-au instalat mai multe tipografii în Țara Românească, care aveau rolul de a imprima cărți de cult în limba română și astfel se inițiază procesul de românizare al serviciului divin în biserică, prin citirea *Cazaniei* în limba poporului, la strană. Ulterior, către sfârșitul domniei lui Șerban Cantacuzino (1678-1688), asistăm la înlăturarea progresivă a influenței slavonei ca limbă de cult în biserică și înlocuirea ei cu greaca. Treptat, se introduce limba română în altar, prin citirea *Evangheliei* și a *Apostolului*, însă serviciul liturgic se oficia tot în limba slavonă, deoarece încă nu existau cărțile de cult necesare oficerii serviciului divin în limba română. Traducerile cărților sfinte nu se mai execută prin intermediul modelelor slavone, neclare și confuze, ci direct de la sursa primordială greacă.

În epoca Brâncovenească, în biserici se citeau în limba poporului cărți fundamentale de cult, precum *Evanghelia*, *Faptele Apostolilor*, *Cazania*, pe când *Liturgia*, cu partea melodioasă, se oficia în slavonește sau grecește. Astfel s-a introdus parțial limba română în biserică, spre folosul credincioșilor. Cultura capătă un avânt

⁸ Gabriela Dumitrescu, Elena Badea (coord.), *Pergamentul ... o poveste. Fața nevăzută a documentelor pe pergament emise de Cancelaria domnească în vremea lui Ștefan cel Mare*, București, Editura Excelență prin Cultură, 2015, p. 13-19.

⁹ Nicolae Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, prefață de Dan Zamfirescu, postfață și bibliografii finale de Dan Simionescu, București, Editura Minerva, 1980.

¹⁰ *Istoria literaturii române*, I, p. 306 și urm.; C.C. Giurescu, *Istoria Românilor. III. De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote (1601-1821)*, cu 233 de figuri în text și 10 hărți afară din text, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, București, 2007, p. 601; Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 435 și urm.; Gebhard Blücher, *Din istoria hârtiei și a tiparului chirilic din Brașov în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în "Cumidava", III, 1969, p. 159-175.

¹¹ Corina Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române (secolele XIV-XIX)*, București, 1968, p. 26.

deosebit prin dezvoltarea învățaturii, a artelor și prin zidirea unor minunate lăcașe de cult. A fost sprijinită tipografia românească din Șcheii Brașovului¹². Au funcționat tipografiile la București, Snagov, Târgoviște, Râmnic și Buzău. Activitatea de traducere și tipărire a cărților de cult în limba țării va căpăta un avânt deosebit prin mijlocirea și priceperea lui Antim Ivireanul și a fraților Greceanu. S-au tipărit cărți bisericești în limba română, greacă, arabă (pentru ortodocșii din Siria), în georgiană, care ajunseseră până în Caucaz. Viitorul mitropolit s-a preocupat neobosit să coordoneze munca de tipărire de cărți pentru serviciul divin în mai multe tipografii din Țara Românească, ridicând arta tiparului la un nivel foarte înalt¹³. S-a urmărit inițierea unui proiect politic de consolidare a ortodoxismului în sud-estul Europei, îndreptat contra otomanilor. Strategia a fost inițiată de domnitorul Șerban Cantacuzino și continuată de Constantin Brâncoveanu. Cei doi domnitori patronază editarea și tipărirea *Bibliei de la București* după textul original al *Septuagintei*. Cartea de cult a apărut de sub teascurile tipografiei domnești din București în 1688, iar finalizarea tipării consumându-se în timpul domniei lui Brâncoveanu și a constituit prima ediție integrală în limba română a textului *Sfintei Scripturi*.

Unele dintre tezaurele marilor mănăstiri au fost salvate în urma secularizării averilor mănăstirești din anul 1863. Muzeul Național de Antichități din București (MNA), organizat în stil modern de către Al. Odobescu și ulterior de Gr. Tocilescu, a grupat în patrimoniul său opere cu o deosebită valoare bibliofilă, acestea fiind salvate de la o distrugere inevitabilă și regretabilă¹⁴. În patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României se găsesc o serie de capodopere conținând ex-libris ștampila Muzeului Național de Antichități. Un exemplu elocvent este *Evanghelia Greco-Română* tipărită de Antim Ivireanul la București în anul 1693 și ferecată în foiță de aur, execuție de excepție a meșterului sibian Sebastian Hann, la comanda lui Constantin Brâncoveanu. Cartea de cult a fost adusă la MNA de la mănăstirea Horezu/Hurezi, unde fusese donată de domnitorul martir¹⁵. O altă *Evangheli*e similară, ferecată măiestruos, în plăci de argint aurit, conținând două medalioane canonice, a fost donată tot de Vodă Brâncoveanu ctitoriei sale amplasate la poalele munților Căpățâanii. În interiorul medalionului central anterior și sub inscripția slavonă de danie, posterioară, a domnitorului și a soției sale, se pot observa mărcile meșterului brașovean, formate din inițialele *GH* (Georg Helthner), incluse într-un scut¹⁶. Aceasta din urmă, o altă capodoperă a geniului artistic săsesc, a fost exponatul lunii aprilie 2016 la MNIR¹⁷.

¹² Vezi, G. Lazăr, *Activitatea de mecenat a lui Constantin Brâncoveanu reflectată prin prisma cărților de patrimoniu ale Muzeului Național de Istorie a României*, în "Acta Terrae Fogarasiensis", III, Făgăraș, 2014, p. 24-25 și n. 1 (cu bibliografia problemei).

¹³ *Istoria literaturii române*, I, p. 530 și urm.

¹⁴ Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 9.

¹⁵ G. Lazăr, *Evanghelia Greco-Română a Mănăstirii Horezu*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2013, p. 64-75; idem, *Activitatea de mecenat a lui Constantin Brâncoveanu*, p. 27-29.

¹⁶ Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 49 și 303; Nicolae Iorga, <<Arginturile>> lui Constantin Brâncoveanu, în "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", VII, București, 1914, p. 100 și 107 (fig. 17); Grigore Tocilescu, *Catalogul Muzeului Național de Antichități din București*, București, 1906, p. 148, nr. 27; Teodora Voinescu, *Din legăturile artistice ale*

Secțiunea de manuscrise și tipărituri. Prezentare tematică

Operele bibliofile ale Muzeului Național de Istorie a României și ale Muzeului Național al Literaturii Române (un manuscris copiat după opera istorică a lui Gheorghe Brancovici și un alt manuscris redactat și miniat de Anton Pann), fac obiectul prezentării tematice din cadrul secțiunii medievale, fiind adevărate *Comori ale timpului*, reprezentând, totodată, o diversitate a școlilor de cultură din spațiul românesc intra și extra carpatic, adevărate lucrări de gen, cu caracter liturgic, istoric, literar, juridic și documentar.

Prima parte a secțiunii începe cu expunerea celor mai vechi manuscrise ale MNIR. În colecția de manuscrise medievale se conservă exemplar, la loc de mare cinste, cel mai vechi *Tetraevanghel*¹⁸ care se mai păstrează din evul mediu româ-

Țării Românești cu Transilvania, în "Studii și Cercetări de Istoria Artei", nr. 1-2, București, 1956, p. 94 și fig. 15.

¹⁷ G. Lazăr, *O altă Evanghelie Greco-Română din 1693 cu ferecătură. Artă tipografică, mecenat cultural și orfevrărie săsească*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2016 (în curs de publicare).

¹⁸ Denumirea de *Tetraevanghel* este de origine greacă și înseamnă "patru evanghelii", adică cele patru evanghelii ale Noului Testament, respectiv *Evanghelia după Matei, după Marcu, după Luca și după Ioan*. *Tetraevanghelul* conține scrierile evangheliștilor, dispuse obligatoriu în ordinea amintită, putând fi întâlnit sub formă de manuscris sau tipărit. Termenul de *Evanghelie* se traduce din greacă prin sintagma "vestea cea bună" (a venirii în lume a lui Mesia-Christos). Există și o accepțiune cu sens general care se referă la faptele și învățăturile lui Iisus Christos. *Tetraevanghelul* nu trebuie confundat cu *Evanghelia*, chiar dacă textele sunt aceleași. În cazul *Evangheliei* conținutul religios este grupat diferit, criteriile fiind enunțate după orânduirea *Evangheliilor* după duminicile și sărbătorile de peste an, iar ordinea este conformă cu *Evanghelia după Ioan, după Matei, după Luca și după Marcu*. Consemnarea în scris a *Tetraevanghelelor* constituia o misiune divină atât pentru comanditar, cât mai ales pentru copist. Cel care comanda copierea și ferecarea unei cărți de cult o făcea pentru pomenirea lui și a urmașilor lui, în timpul slujbelor religioase, într-o iertare a păcatelor, dar și pentru a servi ca rugăciune acestora. Pe de altă parte, monahul căruia îi era încredințat acest obiectiv, se întrebuița în modul cel mai serios pentru propovăduirea neîncetată a cuvântului apostolic (motivul misionar), pentru înlăturarea apocrifelor și aducerea luminii dumnezeiești (motivul apologetic) și pentru învățarea rugăciunilor de către toți creștinii (motivul liturgic). *Tetraevanghelele* erau caligrafiate și miniaturate cu o mare finețe, precizie și acuratețe pe file de pergament sau hârtie cu filigran, după modelul ecumenic bizantin, împodobite cu varii decorații policrome, însemnate cu text de danie, semnătura copistului și, după caz, menționarea meșterului zlătar. După finalizarea operei, aceasta era legată în scoarțe durabile de lemn și ferecată în plăci din metal prețios, decorate și gravate, la rândul lor, în relief, cu scene religioase. În principiu, pe prima copertă a ferecăturii se întâlnește scena *Pogorării lui Iisus la Iad* (Învierea) sau *Anastasis*, după tradiția bizantină, iar pe a doua copertă se află scena *Adormirii Maicii Domnului*. Aceste cărți de cult erau comandate de domnitori sau boieri, lucrate și meșteșugite în Școlile de miniatură ale marilor mănăstiri, urmând a fi donate unor ctitorii domnești sau boierești, sau altor lăcașe de cult. Ele împodobeau zestrea bisericilor, erau folosite în oficierea serviciului divin, întru rugăciunea și pomenirea comanditarilor și a familiilor acestora, fiind păstrate cu mare cinste în altar. *Tetraevanghelele* reprezintă un rezultat artistic spectaculos datorită harului și muncii neobosite a călugărilor, însetați de cunoaștere și călăuziți de credință: "De poți crede, toate sunt cu puțință celui ce crede" (*Evanghelia după Marcu*, cap. IX/23). Vezi și Gheorghe

nesc. Este vorba de *Tetraevanghelul cuviosului Nicodim de la Tismana*, copiat la mănăstirea Prislop, din Țara Hațegului, în anul 1405¹⁹. Un alt manuscris minunat este *Codex Altemberger*, întâiul cod de legi al sașilor din Sibiu²⁰. O foarte intere-

Chivu, Mariana Constantinescu, *Bibliografia filologică românească. Secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 114-118 (reprezentând bibliografia problemei).

¹⁹ Inv. MNIR: 131.405. Manuscrisul este o lucrare de mare frumusețe artistică, cu multe podoabe (frontispicii, inițiale în culori, cu litere și titluri aurite), iar scoarțele de lemn sunt ferecate în plăci de argint aurit, mai mari decât manuscrisul, îndoite ca să se adapteze acestuia, cotorul ferecăturii fiind alcătuit din zale. Prima copertă reprezintă *Răstignirea Domnului*, fiind figurați Maica Domnului și Sf. Ioan, iar deasupra inscripția ”*Împăratul slavei*”; a doua copertă se referă la tema *Pogorârii lui Iisus în Iad* (Anastasis). Alcătuirea ferecăturii prezintă detalii deosebite, distingându-se prin armonizarea siluetei, grija deosebită pentru arhitectura construcției, reliefarea atentă a formelor și sugerarea expresivă a mișcării. *Tetraevanghelul* conține 322 file. Numele scriitorului și miniaturistului care l-a realizat, cuviosul Nicodim, apare pe contra-fila penultimă (316), într-o însemnare în limba română, cu alfabet chirilic, a lui Anton Pann (din 9 august 1844) și care menționează că: ”*această sfântă Evanghelie a scris-o popa Nicodim din Țara Ungurească în anul al șaselea a izgonirii lui, iar de la începutul firii, socotim (ani) 6000 și nouă sute și 13*”. Fiecare *Evanghelie* începe cu un frontispiciu decorat cu motive geometrice și păsări (păuni), inițiala miniată cu motive decorative, totul în tușuri colorate. La sfârșitul fiecărei *Evanghelii* este câte un cuprins al pericopelor. Pe ultima filă a manuscrisului sunt două texte, unul scris cu cerneală, celălalt cu creion, din 1811 și respectiv 1882, referitoare la cei care au citit lucrarea și la vechimea manuscrisului (477 de ani). Manuscrisul a făcut parte din inventarul tezaurului istoric al României care a luat drumul Rusiei țariste în 1917, de unde s-a întors, în epoca comunistă, împreună cu o mică parte de valori istorice și arheologice (vezi Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 266-268; G. Lazăr, *Tetraevanghelul cuviosului Nicodim de la Tismana*, în ”Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României”, București, 2012, p. 36-41).

²⁰ Inv. MNIR: 47.606. În ceea ce privește *Codex Altemberger*, se credea, inițial, că a fost redactat la Sibiu în anul 1481, în cancelaria primarului orașului, Thomas Altemberger. Colofonul, caligrafiat în limba latină pe ultima filă (f. 181), menționează numele primarului Sibiului, Thomas Altemberger, funcțiile acestuia, anul și locul redactării manuscrisului (1481): ”*Hoc opus fecit fieri egregius Thomas Altenberger, magister civium et iudex regius, necnon camerarius urbis Cibiniensis anno Domini MCCCCCLXXXI-o, dicti sui officii magistri civium anno 9-o*” (”*Astă scriere a pus-o să se facă magistrul Toma Altenberger, primar al orașului, jude crăiesc și cămăraș al orașului Sibiu, în anul Domnului 1481, al noulea an de când este el primar*”). Colofonul și datarea din 1481 au creat însă multă confuzie în jurul manuscrisului lui Th. Altemberger. După toate criteriile paleografice, specialiștii plasează scriitura *Codexului* cu mult anterior datei din 1481. Gustav Lindner, editorul codicelui în 1885 la Cluj, opina că acesta ”*trebuie datat*”, conform cerințelor de scriere medievală, în secolul al XIV-lea: ”*Prin stilul execuției și iconografie – inclusiv veșmintele personajelor – miniaturile manuscrisului se înscriu ferm în tradiția italiană de la începutul secolului al XIV-lea*”. Cel mai probabil, *Codexul* a fost cumpărat în anul 1481. Thomas Altemberger a comandat în 1481 copierea celor două file de pergament, descrise mai sus, ale manuscrisului său pentru pomenirea sa și a opereii sale juridice, fundamentală pentru practica juridică oficială a sașilor. Aceasta lucrare (”*opus*”) ”*a pus-o să se facă Toma Altenberger*”, fiind vorba de miniatura biblică, textul jurământului, stema Sibiului, colofonul și nu de porunca de a se fi copiat integral textul *Codexului*. Așadar, cartea lui Altemberger este o primă operă juridică din spațiul românesc medieval, o culegere de legi orășenești, compilată după legile burgurilor germane. După caligrafie, miniatura genealogică în plină pagină, decorațiile marginale

santă ferecătură de carte, din epoca lui Ștefan cel Mare, face obiectul unei alte expuneri²¹.

A doua parte a secțiunii începe cu expunerea unui incunabul de mari proporții, respectiv *Liber Chronicarum* sau *Cronica din Nürnberg*. Cartea a fost tradusă de Georg Alt după opera lui Schedel Hartmann, fiind tipărită de Anton Koberger în 1493²². Următoarea carte din expunere este *Pravila de la Govora*, primul cod de legi tipărit în Țara Românească²³.

și figurile groțești din casetele inițiale, copistul manuscrisului s-a inspirat din tradiția italiană și germană (secolele XIII-XIV), finalizând execuția *Codexului*, cel mai probabil, în secolul al XV-lea; cert este că, la 1481, un al doilea copist execută la comanda judeului Sibiului, în folosul comunității săsești, ultimele două file, relevante pentru depunerea jurământului de primar, reprezentând un foarte important izvor istoric și juridic atât pentru Sibiu, cât și un model pentru Transilvania. Acest *Codex*, forma, alături de Biblie, un binom perfect, folosit ori de câte ori un candidat al urbei depunea jurământul pentru preluarea unei funcții oficiale (vezi Radu Constantinescu, *Codicele Altemberger*, București, Editura Meridiane, 1988; G. Lazăr, *Codex Altemberger, uimitorul manuscris medieval al sașilor din Sibiu*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2014, p. 32-47.

²¹ Inv. MNIR: 131.509. Legătura originală din lemn acoperit cu două plăci din argint aurit și caboșoane din cristal de rocă, fixate într-o montură a ferecăturii. Plăcile ferecăturii sunt legate între ele prin inele cu granulații montate pe verigi metalice. Ferecătura a împodobit inițial un manuscris din epoca lui Ștefan cel Mare, despre care nu știm în prezent nimic, datorită faptului că manuscrisul a fost deposedat de legătura prețioasă. Ferecătura prezintă elemente decorate și gravate în relief, cu scene religioase și inscripții tematice, amplasate în frontispiciu. Pe coperta anterioară a ferecăturii se întâlnește scena *Pogorârea lui Iisus la Iad* (Învierea) sau *Anastasis* după tradiția bizantină, iar pe coperta posterioară se află scena *Adormirea Maicii Domnului*. Ambele scene religioase sunt încadrate de motive florale, cu un plus pentru coperta posterioară, care este decorată cu patru caboșoane din cristal de rocă. Ferecătura se aseamănă cu cea din 1487 de la Humor și cu cea din 1507, ultimele două păstrându-se în muzeul mănăstirii Putna. În prezent, ferecătura acoperă o *Evanghelie* tipărită la Veneția în anul 1799. Este tipărită în limba greacă și are un total de 155 de file. Cartea de cult conține frontispicii, litere miniate, viniete, gravuri, elemente de decor (vezi, Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 269-272).

²² Inv. MNIR: C. 1.510. Legătura este din lemn acoperit cu pergament, conținând elemente bogat decorate prin imprimare cu fierul la rece; pe marginile copertelor sunt evidențiate che-nare liniare și decorații fitomorfe stilizate. Cotorul are cinci nervuri profilate, iar între registrele dintre nervuri sunt precizate informații editoriale: autorul, titlul cărții și anul apariției. Incunabulul este cunoscut ca *Liber Chronicarum* sau *Cronica din Nürnberg*, tipărit la Nürnberg în 1493, în limba latină. Lucrarea este o vastă compilație adresată în principal pasionaților de erudiție. Bogat ilustrată, conținând gravuri cu imaginea unor orașe, personaje biblice, religioase și laice. De asemenea, este prezentată și o gravură despre Valahia, foarte sugestivă, cu o descriere a contextului istoric și etno-cultural local (vezi, Elena Maria Schartz, Robertina Stoica, *Catalogul colectiv al incunabilelor*, București, CIMEC, 2007, p. 343).

²³ Inv. MNIR: 131.443. În anul 1640, este tipărită în limba română, cu alfabet chirilic, *Pravila Bisericească* sau *Pravila Mică*, denumită astfel după formatul ei. Lucrarea reprezintă prima culegere de legi juridice, canonice și civile în limba română. Traducerea s-a făcut după o ediție slavonă care are la bază un nomocanon bizantin. De această grea activitate s-a ocupat Mihail Moxa, călugărul erudit de la mănăstirea Bistrița (jud. Vâlcea). Stihurile la ste-

Pravilei îi urmează un hrisov slavon, frumos caligrafiat cu cerneală fero-galică și cerneală de aur, având o miniatură în capul documentului și pecete atârnată de plicatură. A fost necesară o minimă intervenție de restaurare în vederea etalării, pentru care s-a ales varianta optimă de montare într-o casetă din plexiglas, care la rândul ei este fixată într-un suport, tot din același material²⁴. Primul manuscris din

ma Țării, însemnarea (incipit) după predoslovie, precum și ultima însemnare (colofonul), au fost semnate în ordine de Urilă (Udriște) Năsturel, Meletie Macedoneanul și ieromonahul Ștefan de la Ohrida, fiind alcătuite în slavonă, printre ultimele manifestări ale slavonei ca limbă de cult înainte de dispariția sa treptată. În schimb, predoslovie mitropolitului Teofil al Țării Românești a fost redactată în limba română, cu alfabet chirilic. Înaltul arhieru ne lămurește cu privire la rostul tipăririi cărții în limba pământească: ”*Socotit-am că mai toate limbile au carte pre limba lor. Cu aceea cugetai și eu, robul Domnului meu Is. Hs., să scot această carte, anume Pravila, pre limba rumânească*”. Credincioșii ortodocși din Transilvania au beneficiat de o ediție similară a *Pravilei*, cu o predoslovie semnată de mitropolitul Ghenadie al II-lea. Din pagina de titlu putem rezuma alcătuirea *Codexului*, cel dintâi în limba română, după legile sfinților apostoli, grupate și dezvoltate în plenul celor șapte concilii ecumenice și după învățăturile sfinților părinți. Dincolo de importanța acestei apariții juridice, preponderent bisericești, în limba română, ediția întâi a *Pravilei de la Govora* își are limitele sale. Acestea sunt evidențiate de complexul context geo-politic și etno-cultural al Munteniei din secolul al XVII-lea. Aplicarea modelului imperial bizantin (*Byzance apres Byzance*) se făcea de sus în jos, cu ignorarea factorilor sociali. Deși s-a dorit o îmbinare între mentalul tradițional românesc și rigorile civile și canonice bizantine, au rezultat mai degrabă divergențe cu privire la modalitățile de îndeplinire a ritualurilor existențiale: botezul, căsătoria, moartea. Funcționarea acestora se datora constrângerilor impuse de religie. Normele de drept penal asupra infracțiunilor și pedepselor sunt privite dintr-o perspectivă profund religioasă. Infracțiunea este considerată păcat, iar pedeapsa este privită drept ispășire (vezi: I.M. Bujoreanu, *Pravila bisericeasca (numită cea Mică) tipărită în monastirea de la Govora la anul 1640 și Pravila lui Mateiu Bassarab cu canoanele Săntilor Apostoli, intitulată "Indreptarea legeri" tipărită la Têrgoviste în anul 1652*, București, 1985; Romulus Vulcănescu, *Etnologie juridică*, București, Editura Academiei RSR, 1970; *Istoria literaturii române, I*, p. 347; G. Lazăr, *Pravila de la Govora*, în ”Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României”, București, 2015, p. 50-63.

²⁴ Inv. MNIR: 108.160. Hrisovul emis de cancelaria lui Ștefan (Ștefăniță) Lupu voievod, fiul lui Vasile Lupu voievod, din mila lui Dumnezeu, voievod și domn al Țării Moldovei, prin care închină, cu blagoslovenia celor ”*patru ierarhi ai noștri ai Moldovei și cu vrerea a tot sfatul nostru, al boierilor noștri moldoveni*”, mănăstirii ce este sub Codru și se numește Hlincea, cu hramul *Slăvitului marelui martir Gheorghe purtătorul de biruință*, satul Hlincea, pe care îl scutește ”*de toate dările și angăriile*”, urmând a da numai 60 de galbeni/an la cămara domnească ”*când va fi darea împărătească a haraciului*”. Domnul mai scutea satul și de plata dăjdiilor pentru 800 oi țărănești, care fac 80 de oi domnești, 800 de stupi țărănești, 30 de mascuri țărănești și de pecetluit, iar în cazul în care s-ar întâmpla ”*în satul acesta vreo moarte de om*”, amenda urma să fie luată de călugării de la mănăstire ”*ca să le fie lor de hrană și îmbrăcăminte*”, precum și un preot ce va fi la biserica satului. De asemenea, domnul reconfirmă închinarea acestei mănăstiri la ”*Rumeli[a], la sfânta mănăstire Arghirocastro, la Adriano[pol], unde este hramul Adormirii Maicii Domnului*”, zidită de împăratul Justinian, cum făcuse și tatăl său, Vasile voievod. Textul documentului, de redacție slavonă, a fost scris de diacul de cancelarie Ștefan Corlat, în cetatea de scaun din Iași, în anul de la Zidirea Lumii 7168, iar de la Nașterea lui Christos 1660, luna mai, 11 zile. Hrisovul este

expunere al MNLR a fost copiat după opera istorică a lui Gheorghe Brancovici, fiind cunoscut drept *Cronica Slovenilor, Iliricului, Mysiei cei de Sus și cei de Jos Mysiei*²⁵. *Biblia lui Șerban Cantacuzino* din 1688, amintită deja în prezentarea istorică, ocupă un loc important în secțiune²⁶. Ultimul manuscris al MNIR este

întărit cu pecetea lui Ștefan Lupu, domnul Moldovei, de către Racoviță Cehan, mare boier și mare logofăt al Moldovei, atârnată cu șnur de mătase de plicatură.

²⁵ Inv. MNLR: 6.056. Manuscrisul intitulat *Cronica Slovenilor, Iliricului, Mysiei cei de Sus și cei de Jos Mysiei* este un colligatum cu o serie de *Pilde biblice* și *Comentarii literare*, interpretate de o manieră personală, grupate sub formă de vocabular. *Cronica* nu este datată și nu se cunoaște copistul ei. Lipsesc ultimele file ale *Cronicii*, cu colofonul sau însemnarea de sfârșit, unde se specificau, de regulă, aceste detalii. După redacția titlului și a conținutului istoric se pare că acest manuscris face parte din aceeași familie cu manuscrisul nr. 156 de la Biblioteca Academiei Române, datat 1727, copiat în Țara Românească. Criteriile paleografice ne determină să propunem datarea manuscrisului din patrimoniul MNLR în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Din informațiile prezente, se cunosc 10 manuscrise copiate după opera istorică (*Cronica Slovenilor, Iliricului ...*) a lui Gheorghe Brancovici. Surprinzător, manuscrisul deținut de MNLR a fost necunoscut până acum de istorici. *Cronica* este o copie din prima jumătate a secolului al XVIII-lea a operei cu același nume a cronicarului transilvănean de limbă română Gheorghe Brancovici. *Cronica* are trei părți. Prima parte este o prezentare istorică, de factură biblică, începând de la potopul lui Noe și până la turnul Babilonului și schimbarea limbilor. În partea a doua este evidențiată o istorie a imperiilor lumii (Asiria, Persia, Grecia, Roma și Bizanțul). Ultima parte este dedicată istoriei sud-estului european, cu accent asupra sârbilor și românilor, până în vremea lui Șerban Cantacuzino, respectiv anul 1686. În economia lucrării, partea a treia ocupă 75% din conținutul istoric. Aici sunt tratate marile bătălii cu turcii – Marița (1371), Câmpia Mierlei (1389), Nicopole (1396), Varna (1444) –, precum și alte evenimente importante. Manuscrisului îi lipsesc ultimele file. Ultimul paragraf important este cel referitor la ”*călătoria mării sale doamnei la sfântul Ierusalim*” (Elena Cantacuzino, mama domnitorului Țării Românești), din anul 7189, era bizantină, respectiv 1681 (f. 197 verso). Manuscrisul se termină la fila 198 sau la pagina 82 din *Cronică*. Este o sinteză de istorie universală, în care românii și sârbii ocupă un loc de seamă (vezi: Gh. Brancovici, *Cronica Românească*, Institutul de Istorie ”Nicolae Iorga”, *Cronicele medievale ale României*, XI, ediție critică de Damaschin Mioc și Marieta Adam Chiper, studiu introductiv de Damaschin Mioc, București, 1987; *Istoria literaturii române*, I, p. 432-436). Vezi și bibliografia de la ultima pagină indicată.

²⁶ Inv. MNIR: 1.712. Una dintre cele mai importante ediții originale ale spațiului românesc este *Biblia de la București*, a lui Șerban Cantacuzino, dar și a lui Constantin Brâncoveanu în egală măsură. Contribuția cea mai mare o au personalitățile lumii culturale din vremea lui Șerban Cantacuzino, care și-au continuat activitatea de editare și după moartea sa de o vreme. *Biblia lui Șerban Cantacuzino* este rezultatul muncii de mai bine de un veac, de la Coresi încoace, a cărturarilor din provinciile istorice românești. Noul Testament din componența *Bibliei* nu este altceva decât textul îmbunătățit al *Noului Testament* de la Alba Iulia, din 1648. În ceea ce privește *Vechiul Testament*, echipa de traducători a apelat la manuscrisul tradus de Nicolae Milescu Spătaru. Marele cărturar s-a ocupat de traducerea *Vechiului Testament* între anii 1661 și 1664, când ocupa demnitatea capuchehaiei la Constantinopol. Ulterior, traducerea lui Nicolae Milescu a fost rectificată și îmbunătățită, de Dosoftei, mitropolitul Moldovei, ca în final, ultima adăugire să fie făcută de frații Radu și Șerban Greceanu. *Biblia* din 1688 avea 944 de pagini, numerotate de la ”*cartea*” întâi, *Facerea*. Cele două predoslovii au aparținut, în ordine, domnitorului Șerban Cantacuzino și Patriarhului Dositei al Ierusalimului. Cartea a văzut prima dată lumina tiparului în 5 noiembrie 1687, sub îndru-

binecunoscutul *Folet Novel*²⁷. Al doilea manuscris al MNLR și ultimul al secțiunii tematice este copiat de protopsaltul Anton Pann²⁸.

marea tipografului șef Mitrofan și a fost terminată în 10 noiembrie 1688, în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu. Tehnicile redacționale și tipografice ale *Bibliei* sunt extrem de progresive pentru epoca aceea. Cartea are un format mare, in-folio, iar textul este tipărit pe două coloane, cu litere mici în alfabet chirilic, cu cerneală neagră. *Biblia lui Șerban Cantacuzino* reprezintă o carte fundamentală pentru istoria Bisericii ortodoxe din România, fiind totodată importantă din punct de vedere al unificării și dezvoltării limbii literare române. Ea a folosit tradiția literară a textelor vechi, întâlnite în manuscrisele și cărțile de cult tipărite din Moldova, Țara Românească și Transilvania, intrând în istorie ca un ”simbol de unitate națională” (vezi: C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 601; *Istoria literaturii române, I*, p. 451-458; G. Lazăr, *Activitatea de mecenat a lui Constantin Brâncoveanu*, p. 29-31).

²⁷ Inv. MNIR: 32.518. În *Colecția de Manuscrise și Documente Medievale* din cadrul Muzeului Național de Istorie a României se conservă un manuscris de la Ioan Românul, pe care îl vom prezenta succint în rândurile următoare. Între filele sale de hârtie se găsesc și însemnări importante ale lui Vodă Brâncoveanu. Calendarul este caligrafiat în limba română, cu alfabet chirilic, pe hârtie cu filigran, iar pagina de titlu evidențiază următoarele: ”*Kalendare, Ce să kiamă, Foletul Novel: De Anul 1693. Karele, Dupre Limba Frâncească, în Rumâniască, sau întorsu, De Jupânul Ioan Românul*”. *Foletul Novel*, căci așa îl vom denumi în continuare, conține mai multe scurte introduceri semnate de autor, intitulându-se astfel: ”*Prea Înălțate, Prea slăvite, și Prea Luminat Doamne*”, întâlnite la fiecare început de *Zodiac*, conform anilor 1693-1704. Acest manuscris, conținând o serie de calendare traduse din italiană, a fost pregătit pentru tipar, fapt care rezultă din prefața de la fila 24 verso, adresată *Kătră Cetitori*, dar nu a mai făcut obiectul tipăririi în Epoca Brâncovenească. Dintr-o însemnare din cuprinsul manuscrisului aflăm că mănăstirea Hurezi este târnosită la 8 septembrie 1693, în zi de mare sărbătoare pentru creștini. În partea de sus a celei de-a 18-a file a manuscrisului, tăiată și păstrată doar în partea superioară, avem următoarea însemnare a lui Constantin Brâncoveanu: ”*Sept[embrie] 6, miercuri am sosit la mănăstire la Hurezi, unde mănăstirea am târnosit la septembrie 8 vineri în zioa nașterii Maicăi Preaciste*”. Constantin Brâncoveanu citea și aprecia, în egală măsură, calendarele astrologice. Acestea dădeau preziceri legate de zodia nașterii, luna în care tună sau se cutremură pământul (*Gromovnicul*), mișcările trupului (*Trepeticul*), rețete și leacuri de vindecare tradiționale, cursul banilor și alte informații prețioase, care le sporeau necesitatea, devenind adevărate *enciclopedii practice*. Unul dintre cărturarii săi favoriți se chema Ioan Românul, care-i traducea diverse tipuri de calendare străine, cu interpretările lor în limba țării (vezi: Emil Vârtosu, *Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu. Foletul Novel*, București, 1942; C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 421; G. Lazar, *op. cit.*, p. 25 și n. 2).

²⁸ Inv. MNLR: 24.280. Manuscrisul redactat de Anton Pann, în limba română cu alfabet chirilic, intitulat *Versuri muzicești ce se cântă la Nașterea Mântuitorului nostru Is. Hs. și în alte sărbători ale anului*, a fost tipărit, așa cum se menționează și în pagina de titlu, în anul 1830. Cu această ocazie, se deschide seria tipăriturilor sale cu conținut religios și laic. Tot din pagina de titlu descoperim că autorul se intitula ”*profesor la Școala Națională din București*”. Manuscrisul este mai complet decât varianta tipărită în 1830, conținând, pe lângă cânturi politicești morale (de primăvară) și cântece de lume, și melodiiile religioase propriuzise, nu doar indicația de glas pe care se cântă textele (varianta 1830). La sfârșitul lucrării avem o însemnare a autorului în limba română cu alfabet chirilic: ”*sau început această carte la leat 1833 ianuarie sau isprăvit la leat 1834 februarie*” (vezi, Pr. dr. Zaharia Matei, *Profesorul, protopsaltul și compozitorul Anton Pann*, București, Editura Basilica, 2014).

Eforturile iscusiiților călugări cărturari, dieci de cancelarie, ale literațiilor și umaniștilor sunt încununuate peste secole de grija deosebită acordată acestor capodopere de către specialiștii din muzee. În prezent, cât și pe viitor, obiectele de patrimoniu, valoroase și vulnerabile, vor fi împachetate și depozitate în condiții foarte bune de conservare, după ce, în prealabil, au fost digitizate, stocate în format electronic și cercetate ca atare. Muzeul Național de Istorie a României a promovat, sub diverse formule de expoziții, ”*exponatul lunii la MNIR*”²⁹ sau expoziții cu specific de conservare și investigații, imaginea exhaustivă a unor manuscrise, documente sau cărți vechi. Prezentul ne oferă șansa de a valorifica activitatea de cercetare, conservare, investigare și restaurare, atât prin varii studii tematice, cât și printr-o expunere responsabilă și modernă, a unor comori ale trecutului nostru, menite a fi cunoscute și apreciate de către publicul avizat.

Bibliografie:

BLÜCHER, Gebhard, *Din istoria hârtiei și a tiparului chirilic din Brașov în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în ”Cumidava”, III, 1969, p. 159-175.

BRANCOVICI, Gh., *Cronica Românească*, Institutul de Istorie ”Nicolae Iorga”, Cronicile medievale ale României, XI, ediție critică de Damaschin Mioc și Marieta Adam Chiper, studiu introductiv de Damaschin Mioc, București, 1987.

BUJOREANU, I.M., *Pravila bisericească (numită cea Mică) tipărită în monastirea de la Govora la anul 1640 și Pravila lui Mateiu Bassarab cu canoanele Săntilor Apostoli, intitulată ”Indreptarea leului” tipărită la Târgoviste în anul 1652*, București, 1985.

CARTOJAN, Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*, prefață de Dan Zamfirescu, postfață și bibliografii finale de Dan Simionescu, București, Editura Minerva, 1980.

CHIVU, Gheorghe, CONSTANTINESCU, Mariana, *Bibliografia filologică românească. Secolul al XVI-lea*, București, 1974.

CONSTANTINESCU, Radu, *Codicele Altemberger*, București, Editura Meridiane, 1988.

DJAMO-DIACONIȚĂ, Lucia, *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIV-XV*, București, 1971.

DUMITRESCU, Gabriela, BADEA, Elena (coord.), *Pergamentul ... o poveste. Fața nevăzută a documentelor pe pergament emise de Cancelaria domnească în vremea lui Ștefan cel Mare*, București, Editura Excelență prin Cultură, 2015.

GHEȚIE, Ion, MAREȘ, Alexandru, *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

GIURESCU, C.C., *Istoria Românilor. III. De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote (1601-1821)*, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, București, 2007.

²⁹ G. Lazăr, ”*Exponatul lunii*” la MNIR. *Conservarea și valorificarea patrimoniului muzeal de manuscrise, documente și carte rară*, în ”Museum. Studii și comunicări”, vol. XIV, Pitești, 2015, p. 104-108.

IORGA, Nicolae, <<Arginturile>> lui Constantin Brâncoveanu, în "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", VII, București, 1914.

Istoria literaturii române. I. Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400-1780), București, Editura Academiei RPR, 1964.

LAZĂR, Ginel, *Activitatea de mecenat a lui Constantin Brâncoveanu reflectată prin prisma cărților de patrimoniu ale Muzeului Național de Istorie a României*, în "Acta Terrae Fogarasiensis", III, Făgăraș, 2014.

IDEM, *Codex Altemberger, uimitorul manuscris medieval al sașilor din Sibiu*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2014, p. 32-47.

IDEM, *Evangelhia Greco-Română a Mănăstirii Horezu*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2013, p. 64-75.

IDEM, "Exponatul lunii" la MNIR. *Conservarea și valorificarea patrimoniului muzeal de manuscrise, documente și carte rară*, în "Museum. Studii și comunicări", vol. XIV, Pitești, 2015, p. 104-108.

IDEM, *O altă Evanghelie Greco-Română din 1693 cu ferecătură. Artă tipografică, mecenat cultural și orfevrărie săsească*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2016 (în curs de publicare).

IDEM, *Pravila de la Govora*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2015, p. 50-63.

IDEM, *Tetraevanghelul cuviosului Nicodim de la Tismana*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2012, p. 36-41.

IDEM, *Tetraevanghelul ieromonahului Spiridon*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2012.

Pr. dr. MATEI, Zaharia, *Profesorul, protopsaltul și compozitorul Anton Pann*, București, Editura Basilica, 2014.

NICOLESCU, Corina, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române (secolele XIV-XIX)*, București, 1968.

SCHARTZ, Elena Maria, STOICA, Robertina, *Catalogul colectiv al incunabilelor*, București, CIMEC, 2007.

TOCILESCU, Grigore, *Catalogul Muzeului Național de Antichități din București*, București, 1906.

TURDEANU, Emil, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, extras din "Cercetări literare", V, București, 1943.

VÂRTOSU, Emil, *Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu. Foletul Novel*, București, 1942.

VOINESCU, Teodora, *Din legăturile artistice ale Țării Românești cu Transilvania*, în "Studii și Cercetări de Istoria Artei", nr. 1-2, București, 1956.

VULCĂNESCU, Romulus, *Etnologie juridică*, București, Editura Academiei R.SR, 1970.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Prima parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. Prezentare generală. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 2 – Prima parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Tetraevanghelul cuviosului Nicodim de la Tismana*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 3 – Prima parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Codex Altemberger*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 4 – Prima parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Ferecătura medievală de carte cu caboșoane*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 5 – A doua parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. Prezentare generală. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 6 – A doua parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Cronica din Nürnberg* (incunabul). Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 7 – A doua parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Pravila de la Govora*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 8 – A doua parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Hrisov slavon de danie emis de domnitorul Ștefăniță Lupu*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 9 – A doua parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Cronica Slovenilor, Iliricului, Mysiei cei de Sus și cei de Jos Mysiei*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 10 – A doua parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Biblia lui Șerban Cantacuzino din 1688*. Foto: Ginel Lazăr.

Fig. 11 – A doua parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Foletul Novel*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 12 – A doua parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. Anton Pann, *Versuri muzicești*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 1

Fig. 2

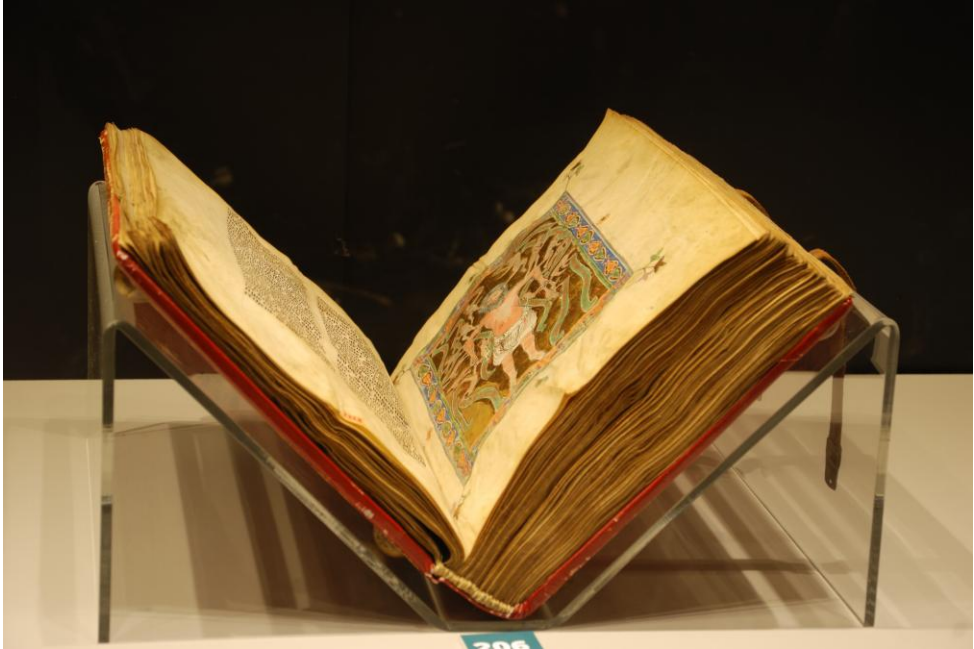

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

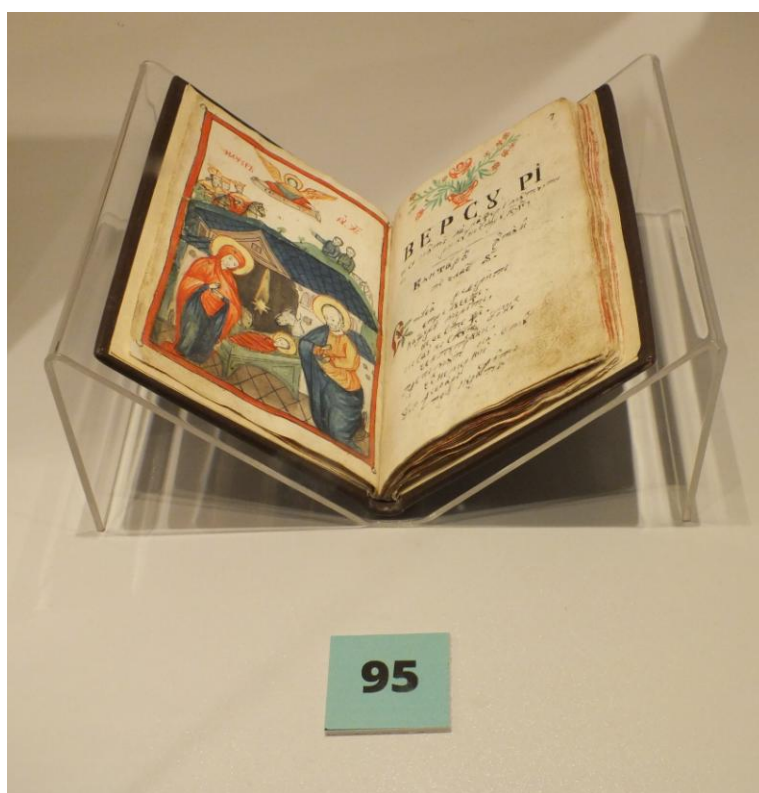

Fig. 12